

KLAUSTERLAR VA ULARNING IQTISODIYOTDAGI ROLI

Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti

Kudaybergenov Adil Jiemurat uli

@adilkudaybergenov00@gmail.com. +998883546699

Annotatsiya: *Ushbu tezisdagi klasterlarning iqtisodiy o'rnini va ular mamlakatlarda iqtisodiyotini qanday rivojlantirishda muhim rol o'ynashi haqida batafsil tahlil qilinadi. Klasterlar iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlash, ish o'rinlarini yaratish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi. Ko'plab misollar asosida, klasterlar tashkil etilishi va ulardan samarali foydalanish iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri ekanligi ko'rsatiladi.*

Kalit so'zlar: *Iqtisodiy o'sishga hissa qo'shish, Innovatsion faollik, raqobat, mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish.*

Iqtisodiyot tarmoqlarida klasterlarni tashkil etish, rivojlantirish ko'p tadqiqotchilar va iqtisodiy fanlarning turli sohalarida faoliyat olib borgan olimlarning hissasi katta. Ular qatorida ishlab chiqarishni joylashtirish nazariyasi asoschilari hisoblanadi I. G. fon Tyunen, V. Laundxardt, M. Veber, A. Lesh mehnat va ishlab chiqarish ixtisoslashuvi nazariyasining asoschisi A. Smit, D. Rikardo, E. Xeksher va B. Olin va boshqalarning hissasi katta bo'lib, ular asosiy e'tiborni ishlab chiqarishning turli bosqichlari, turlari va hududlar bo'yicha ixtisoslashtirishga, iqtisodiyot tarmoqlarining muayyan sohalarida geografik aglomeratsiyalarga birlashish va ularning o'zaro bog'liqligini tadqiq etishga qaratilgan. M. Veberning joylashuvning industrial nazariyasi (1929-y.) ishlab chiqarishning yuqori darajasi konsentratsiyalashuvi natijasida firma xarajatlarini tejash aglomeratsiya vujudga kelishiga imkon beradigan tarafdin tavsiflaydi. Biroq, M. Veber bunday konsentratsiyalarni aniqlamadi ishlab chiqarish ko'lamining kengayishi va iqtisodiyotning mintaqaviylashuvi chegaralardan

chetga chiqishi bilan aniqlash bergan va konsentrlashning mohiyatini ochib bera olmagan. Joylashishning industrial nazariya modellashtirishga qaratilgan bo‘lib shaharlashtirishga mintaqaviy yondashuv sifatida qaralmoqda. Bu yondashuv ayrim kamchiliklardan iborat bo‘lib zamonaviy iqtisodiy fanlar kabi klasterning paydo bo‘lishi shaharlarning ustun tomonlariga, korxonalarining geografik yaqinligiga, ixtisoslashgan xizmat ko‘rsatish tuzilmalari, axborot olish imkoniyatining yuqoriligiga emas, balki korxonalar yaqinlashishiga tashqi omillarga asosiy e‘tibor sifatida qaraladi.

Klasterlar rivojiga XX asrning oxirlarida A. Marshall ta‘sir ko‘rsatdi sezilarli hissa qo‘shgan. U o‘zining "Iqtisodiyot fanining tamoyillari" (1890-y.) asarida klassik iqtisod asoschisi A. Smitning ixtisoslashuv nazariyasiga asoslangan holda "Alohida hududlarda ixtisoslashgan ishlab chiqarishning konsentratlashuvi larini o‘rgangan. Bugungi kunda iqtisodiyot tashqi muhit bilan murakkab aloqani tashkil etuvchi mustaqil xo‘jalik yurituvchi subyektlar majmuasidir. Ular kelajakda yirik mintaqaviy va hududiy loyihalarni integral natijaga erishish orqali amalga oshirishda xo‘jalik yurituvchi subyektlar va davlat manfaatlarining uyg‘unligi sifatida qaraladi. "Klaster" atamasining barcha tomonidan tan olingan yagona ta‘rifi yo‘q. M. Porter zamonaviy bozor iqtisodiyotida klasterlarning o‘rnini o‘rganib, davlat, hudud va tarmoq raqobatdoshligini ta‘minlashda alohida korxonalar emas, balki klasterlar belgilaydigan ahamiyatga ega bo‘lishi kerak tasdiqlangandan so‘ng, bu atamaga turli talqinlar berildi va klassifikatsiyalari ishlab chiqildi.

Klasterlar haqidagi dastlabki fikrlar M. E. Porterning 1990-yillari yilda nashr etilgan "Mamlakatlarning raqobat afzalliklari" kitobida paydo bo‘ldi. U holda muallif jahon iqtisodiyotida milliy, davlat va mahalliy raqobatbardoshlik nazariyasini taklif qildi. Bu nazariyada klasterlar yetakchi o‘ynamoq edi. M. Porter klasterlarni "muayyan sohada raqobatlashuvchi va raqobatchi" deb atagan bir vaqtning o‘zida hamkor geografik jihatdan yaqin, o‘zaro bog‘liq kompaniyalar, ta‘minotchilar, ixtisoslashgan firmalar, xizmat ko‘rsatuvchilar, tarmoqqa oid firmalar va ularning faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan muassasalar

(universitetlar, standartlashtirish agentliklari, savdo uyushmalari, ilmiy- tadqiqot markazlari) ning konsentratori" deb ta'riflaydi. Bu ta'rifdan kelib chiqib, muallif klasterning quyidagi uchta o'ziga xosligiga alohida temp beradi:

Geografik yaqinlik. Klasterning hajmi M. Porterning nazarida bir shahar yoki hudud doirasidan mamlakat ko'lamigacha, hatto bir necha mamlakat doirasida ham bo'lishi bo'lishi mumkin; korxonalar o'rtasida o'zaro aloqalar mavjudligi. M. Porterning ta'kidlashicha, klaster korxonalar o'rtasidagi uzviy aloqa tarmog'ining shunday shakli rivojlanganligi klasterning rivojlanish darajasini belgilab beradi. Tarmoqlarning texnologik bog'liqligi. Klasterda texnologik jihatdan o'zaro bog'langan turli tarmoq korxonalari amalda bo'ladi. Adopted bu korxonalar mahsulot tayyorlovchi, ishlab chiqaruvchi ishlab chiqarish omillarini yetkazib beruvchi ta'minotchilar xizmat ko'rsatuvchi, moliyaviy tashkilotlar va klasterli mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar hisoblanadi.

M. Porter asosiy e'tiborni tarmoq klasterlarining o'zaro aloqasiga asosiy e'tibor qaratadi. Bu mamlakat va mintaqa raqobatbardoshligiga bevosita bog'liq. Kompaniyalar asosiy raqobat ustunligini ichki manbalar hisobiga emas, balki

ta'minotchilar, hamkorlar va bo'lim korxonalar orqali ta'minlaydi. "Shimoliy va Janubiy Karolinadagi to'qimachilik bilan bog'liq kompaniyalarning tuzilishi boshqa joylarga nisbatan afzalliklarga ega; shu bilan birga Germaniyaning janubi

qismidagi avtomobil kompaniyalari va Italiyaning poyabzal ishlab chiqaruvchi kompaniyalari ham." Lekin mintaq va hududlarning raqobat ustunliklari mamlakat yoki hududning iqtisodiy taraqqiy etgan. AQSH iste'mol tovarlari va uzoq muddat saqlanadigan tovar ishlab chiqarishdagi yetakchiligi o'z navbatida amerika reklamasining muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minladi. Yaponiyaning xo'jaligi elektron uskunalarni ishlab chiqarishdagi mustahkam mavqei keyinroq elektron tovarlarda qo'llaniladigan integral sxemalar uchun yarim o'tkazuvchilar ishlab chiqarishda muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minladi." Raqobat bardoshli tarmoq o'ziga bog'liq va bog'liq bo'lmagan boshqa

tarmoqlarda ham qat'iy talablar o'rnatish, texnologik qo'llab- qo'llab-quvvatlash va innovatsiyalar almashuvi hisobiga harakatga keltiradi. Ta'kidlash joizki, zaif tarmoq mijoz rolini boshqa tarmoqlarni ham avariya holatiga keltirib kelishi hech gapmas." Shunday qilib, M.E. Porter mamlakat va mintaqalar raqobatiga chidamlilikni tahlil qilish jarayonida tarmoqlar darajasida klasterlarni tahlil qiladi. Uning asosiy tahlil quroli klaster tizimini tasvirlash va tahlil qilishdir uning sxemasini tuzishdan iborat bo'ldi. Odatda, korxonalar klasterli mahalliy doiradagi maxsus bir yo'nalishga ixtisoslashgan kichik korxonalar davlatning doimiy rivojlanish tavsifi deb qaraladi. Ko'pchilik tadqiqotchilarning fikricha, iqtisodiyotning globallashuvi va xalqaro raqobatning kuchayishi sharoitida kichik korxonalarni saqlab qolishning yagona yo'li sifatida ularni klasterlarga birlashtirishni ma'qullaydi.

Ta'kidlash joizki, M.E.Porterning raqobatbardoshligi konsepsiyasi mintaqaviy iqtisodiyot, tadbirkorlar va mahalliy boshqaruv tashkilotlari o'rtasida korporativ aloqalar o'rnatishning konseptual strukturasi ifodalaydi. Shunday qilib, mamlakat yoki sohani rivojlantirishning strategik maqsadi - firma va kompaniyalar samaradorligini oshirish oshirish va qo'llab-quvvatlash orqali aholining turmush darajasi va farovonligini oshirish hisoblanadi. Buning uchun mamlakat, mintaq va hudud miqyosida biznesning raqobatbardoshlikni anglatuvchi qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish zarur. Raqobatbardoshlikni oshirish ayrim tarmoqlar darajada emas, balki geografik jihatdan firma, kompaniya, ta'minotchilar, bog'liq aloqador tarmoqlar, institutlarni o'zida birlashgan klasterlarda amalga oshiriladi. Klasterning turli ta'riflari mavjud bo'lib, ular hajmi, maqsadi va unga nisbatan metodologik yondashuvga ko'ra farq qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muayyan tarmoqning raqobatiga bardoshli firmalar turli mamlakatlar bo'ylab tartibsiz joylashgan emas va ular konsentratsiyalashish xususiyatiga ega. Odatda, bir nechta yirik kompaniyalar bir mamlakatda yoki bir mintaqada joylashgan bo'ladi. Bu ayniqsa iqtisodiy klasterlarda yaqqol ko'rinadigan bo'lib tarmoq, mintaq, mamlakat va xalqaro bozorlarda o'z raqobati ustunligini oshkor qiladi.

Klasterlarga bo'lgan qiziqish mintaqa iqtisodiyotining sur'ati va o'zgarishga moyilligiga asoslanadi. Klasterlarning iqtisodiy ahamiyatini namoyon etishda klaster hodisani aniqlab olish zarur. Klasterlar haqida gap ketganda eng avvalo AQShning Kaliforniya shtatidagi Silikon vodiysi, Germaniyadagi avtomobil kompaniyalari, Italiyadagi poyabzal ishlab chiqaruvchilari, Gollivud kino sanoati misol qilib ko'rsatiladi. Ishlab chiqilgan ta'riflarning bir-biriga yaqinligi ularning turlichadir tillardan tarjima qilinishi, klasterning turli mamlakatlarda turlicha bo'lishi ma'noga ega ekanligidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR:

1. K.T.Kalenov Turistik klasterler. / Oqiw qollanba./ – NÓKIS: “ILIM NUR”, 2024 jil – 274 b.
2. Каленов, К. (2021). АГРАР СОҶАДА СУҒУРТА ХИЗМАТЛАРИНИ ЙУЛГА ҚУЙИШНИНГ ЖАҲОН ТАЖРИБАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ. *Iqtisodiyot va ta'lim*, (4), 343-347.
3. Tursynbaevich, A. R., Tlegenovich, K. K., & Kairatovich, K. Z. (2023). CHINA URGANISH MARKET AND EXPORT KILINADIGAN VILLAGE HOUSEHOLD PRODUCTS INSURANCE PRODUCTS. *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE*, 2(5), 1-7.
4. Каленов, К. Т. (2014). ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ НОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В ОБЛАСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СТРАХОВАНИЯ. *The Way of Science*, 51.
5. Kalenov, K., & Utemuratova, R. (2024). Information necessary for the distribution of liability between partners in export cargo logistics services insurance the Republic of Uzbekistan. *Modern Science and Research*, 3(1).
6. Tlegenovich, K. K., Istamovich, R. N., & Baxadirovna, U. R. (2024). Modern Trends and Factors of Financial Development of the Agricultural Sector in the Republic of Karakalpakstan, Taking Into Account Agricultural Insurance. *Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation (2993-2777)*, 2(1), 97-101.

7. Каленов, К. Т., & Калимбетов, Б. И. (2022). Экономическое развитие аграрного сектора сложно экологических зон: на примере республики Каракалпакстан. In *Экономическое развитие России: точка баланса в мировой экосистеме и инфраструктура будущего* (pp. 123-129).
8. Каленов, К. (2021). Использование мировой практики отключения страховых услуг в аграрной сфере. *Экономика И Образование*, (4), 343-347.
9. Каленов, К. Т. (2021). Тенденции и факторы финансового развития аграрного сектора с учетом агрострахования в республике Каракалпакстан.
10. Kalenov, K. T., Kalbaeva, I. E., & Koblanov, Z. K. (2014). PROSPECTS FOR LIVESTOCK INSURANCE IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *The Way of Science*, 16.
11. Каленов, К. Т. АЎЫЛ ХОЖАЛЫҒЫ КӘРХАНАЛАРЫНДА ҚАМСЫЗЛАНДЫРЫҰ ХЫЗМЕТЛЕРИН КЛАССИФИКАЦИЯЛАҰ ТИЙКАРЫНДА ЖОЛҒА ҚОЙЫҰ. МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН КАРАКАЛПАКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ БЕРДАХА, 184.
12. Адильчаев, Р. Т., Каленов, К. Т., & Узаков, Р. М. (2021). ТЕНДЕНЦИИ И ФАКТОРЫ ФИНАНСОВОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА С УЧЕТОМ АГРОСТРАХОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАРАКАЛПАКСТАН. In *Управление в XXI веке-проблемы и перспективы* (pp. 302-310).
13. Каленов, К., & Юлдашева, А. (2024). ТУРИЗМНИ ДОЙИМИЙ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТРАНСПОРТ СОҲАСИНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ. *PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS*, 3(30), 15-18.
14. Kalenov, K., & Ganieva, E. (2024). Respublikamizda turizm sohasini doyimiy rivojlantirishda transport xizmatini takomillashtirish. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 2(2), 333-337.
15. Kalenov, K., & Utemuratova, R. (2023). QISHLOQ XO ‘JALIGI KORXONALARIDA XATARLARINI O ‘ZARO SUG ‘URTALASH

JAMIYATLARI TASHKIL ETISH ORQALI SUG 'URTALASHNING XORIJ
TAJRIBASIDAN FOYDALANISH. *Евразийский журнал академических
исследований*, 3(3 Part 2), 100-105.